

“Aktif Yurttaşlık Hakkımızdır:
Türkiye Engelliler Meclisine Doğru”
Projesi

Engelli Örgütlerinde Katılım Güçlenme ve Hak Temelli Savunuculuk Alan Araştırması

Yönetici Özeti

Bu proje Engelliler Konfederasyonu tarafından Avrupa Birliği'nin mali desteğiyle yürütülmektedir.

Engelli rgtlerinde Katılım, Güçlenme ve Hak Temelli Savunuculuk
Alan Araştırması
"Aktif Yurttaşlık Hakkımızdır: Türkiye Engelliler Meclisine Doğru" Projesi
kapsamında yürütülmüştür.

Araştırma Ekibi

Prof. Dr. Kasım KARATAş
Dr. Öđretim yesi Aslıhan AYKARA
Dr. Gökhan TOPÇU
Dr. Gamze ERKÇ AKBAř
Dr. Hande ALBAYRAK

Proje Ekibi

Turhan İÇLİ
Selen DOđAN
İrem COřANSU YALAZAN
Gülnaz KÖKSAL

Proje Ofisi

Gazi Mustafa Kemal Bulvarı 32/6 Demirtepe-Ankara
Tel: 0 312 231 82 43

Yönetici Özeti

Giriş

Engelliler Konfederasyonu'nun Avrupa Birliği'nin mali desteğiyle Aralık 2017'den beri ülke genelinde yürütmekte olduğu "Aktif Yurttaşlık Hakkımızdır: Türkiye Engelliler Meclisine Doğru" projesinin çalışmalarından biri olan bu araştırma, Türkiye'de engelli örgütlenmesine dair çok yönlü bir değerlendirme yapmak üzere planlanmıştır. Söz konusu değerlendirme farklı engel gruplarının ve örgütlenmelerinin özgül ihtiyaçlarını ve sorunlarını tespit etmenin yanında, makro düzeydeki politikalara ilişkin görüşlerinin alınmasını da hedeflemiştir. Bu araştırma, engelli bireylerin oluşturdukları sivil toplum örgütlerinin (STÖ) günümüzdeki durumlarını ortaya koyarak, engellilerin çeşitli düzeylerdeki sorunlarını çözme kapasitelerini anlamaya odaklanmıştır.

Bu araştırma karma yöntemle (mixed research design/method) gerçekleştirilmiş olup nitel ve nicel araştırma tasarımı bir arada kullanılmıştır. Araştırmanın verileri Türkiye genelinde 52 ilde¹, engellilerin ya da engelli yakınlarının örgütlendiği sivil toplum örgütlerinin yöneticileri ve/veya üyelerinden toplanmıştır. Bu iller, yukarıda söz edilen proje kapsamında İl Engelli Meclislerinin kurulduğu illerdir.

Buna göre, nitel veriler Türkiye'de engellilik alanında etkinlik gösteren çeşitli sivil toplum örgütlerinin temsilcileriyle yapılmış olan odak grup görüşmelerinden ve tek tek bireylerle yapılan derinlemesine görüşmelerden, nicel veri ise söz konusu 52 ilde engellilik konularında çalışan STÖ'lerin temsilcileriyle görüşülerek elde edilmiştir.

"Aktif Yurttaşlık Hakkımızdır: Türkiye Engelliler Meclisine Doğru Projesi" kapsamında engelli konularında çalışan STÖ'lerin temsilcileriyle yapılan bu araştırma, Türkiye'de engelliliğin güçlendirme, katılım, hak temelli savunuculuk ve izleme temaları bağlamında değerlendirmesini içermektedir. Bu temaların eğitim, sağlık, adalet, siyaset ve temsil, toplumsallaşma gibi pek çok konudaki görünümünü ortaya koyarak Türkiye Engelliler Meclisi'nin gelecekte gerçekleştireceği çalışmalara yardımcı olacak bir durum çözümlemesi amaçlanmaktadır.

Güçlendirme, katılım, hak temelli savunuculuk ve izleme temaları çerçevesinde alandan alınan veriler, engellilik alanındaki kuramsal çalışmaların yardımıyla çözümlenmiştir. Bu çözümlemenin Türkiye'de engellilik alanındaki sivil toplum etkinlikleri hakkında genel bir bilgi vermesi ve engel gruplarının eğitim, sağlık, istihdam, siyasette temsil, toplumsallaşma gibi bağlamlarda durumlarının ortaya konması hedeflenmiştir. Bu durum analizi Türkiye Engelliler Meclisi'nin oluşturulması sürecinde bu yapının yerine getirmesi beklenen görevlerin tespitinde kullanılmasına yardımcı olacaktır.

---

¹Görüşme yapılan iller: Adana, Adıyaman, Afyonkarahisar, Ağrı, Amasya, Ankara, Antalya, Artvin, Aydın, Balıkesir, Batman, Bingöl, Bursa, Çanakkale, Çorum, Denizli, Diyarbakır, Edirne, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Eskişehir, Gaziantep, Hatay, Isparta, İstanbul, İzmir, Kahramanmaraş, Karabük, Kars, Kayseri, Kocaeli, Konya, Kütahya, Manisa, Mersin, Muğla, Nevşehir, Niğde, Ordu, Osmaniye, Sakarya, Samsun, Sinop, Sivas, Şanlıurfa, Tekirdağ, Trabzon, Tunceli, Uşak, Van, Zonguldak.

Araştırmanın problemi; proje kapsamında kurulan İl Engelli Meclislerini oluşturan engelli örgütlerinin ihtiyaç ve sorunları, özellikleri, kapasitesi, engellilik alanındaki çalışmaları ve Türkiye genelinde engelli bireylerin ihtiyaç ve sorunlarına ilişkin temel bilgi eksikliğidir. Araştırmanın temel amacı ise engelli bireylerin katılım, güçlenme, hak temelli izleme ve savunuculuk bağlamında sorunlarını ve bu sorunların çözümüne ilişkin ihtiyaç ve beklentilerini ortaya koymaktır.

Bu kapsamda;

- İl Engelli Meclislerine dahil olan bireylerin ve STÖ üyelerinin sosyo-demografik bilgilerini,
- Engelli bireylerin savunuculuk, güçlenme, katılım ve izleme başlıkları altında; istihdama, eğitime, sağlığa, sosyal, bağımsız ve siyasal yaşama ilişkin sorun ve ihtiyaçlarını,
- İl Engelli Meclislerine dahil olan engelli örgütlerinin özelliklerini ve olanaklarını ortaya koymak amaçlanmıştır.

Yöntem

Bu araştırmanın verileri Türkiye genelinde 52 ilde, engellilerin ve/veya engelli yakınlarının örgütlendiği sivil toplum örgütlerinin yöneticileri ya da üyelerinden toplanmıştır. Bu araştırma karma yöntemle gerçekleştirilmiş olup, eşzamanlı üçgenleme (nirengileme-triangülasyon) olarak adlandırılan, nicel ve nitel verilerin aynı zamanda ya da birbirlerine yakın bir dönemde toplandığı, iki tür verinin de aynı önceliğe sahip olduğu bir tasarımla oluşturulmuştur. Araştırmanın nicel kısmında tarama modeli, nitel kısmında ise fenomenolojik yaklaşım kullanılmıştır. Metodolojik nirengilemenin ilk ayağını nicel araştırma yöntemlerinden olan *anket* çalışması oluşturmuştur.

Araştırmanın nicel ayağında Türkiye Engelliler Meclisi'ni oluşturmak üzere kurulan İl Engelli Meclislerinin temsilcileri ve bu örgütlenme sürecini yakından takip eden 52 ilden 816 kişiyle anket yapılmıştır. Nicel boyutta *görüşme formları* yoluyla toplanan veriler, araştırma ekibi tarafından IBM SPSS Statistics 20 Programı yardımıyla analiz edilmiştir.

Metodolojik nirengilemenin ikinci ayağı olarak *odak grup* toplantıları düzenlenmiştir. Araştırmada üç odak grup toplantısıyla toplam 30 kişiye ulaşılmıştır. Odak gruplara dahil edilen kişiler görüşmelerin yapıldığı Şubat 2019 itibarıyla seçilmiş olan İl Engelli Meclislerinin temsilcileri ve başkanları ile engellilik konusunda çeşitli kurumlarda çalışanlardan oluşmuştur.

Araştırma sürecinin üçüncü ayağını oluşturan *derinlemesine görüşmeler* amaçlı örneklem yoluyla Engelliler Konfederasyonu'nun yetkilileriyle müzakere sonucunda belirlenen engelli konularında çalışan 11 kişiyle yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Nitel boyutta yapılan tüm odak grup görüşmeleri ve derinlemesine görüşmeler, bir uzmanın desteğiyle deşifre edilmiş, bunun ardından araştırma ekibi bu deşifreleri defalarca okumuş ve ATLAS.tiCloud programı aracılığıyla temaları ve alt temaları ortaya çıkarmıştır.

Bu araştırmada, engelli bireylerin katılım, güçlenme, hak temelli izleme ve hak temelli savunuculuk bağlamında eğitim, sağlık, istihdam, sosyal yaşam, bağımsız yaşam ve siyasal temsilde karşılaştıkları sorunlar, çözüm önerileri ve bu konulara ilişkin olarak İl Engelli Meclislerinden beklentileri, olduğu gibi ortaya konulmuştur.

Araştırma, projenin gereklilikleri doğrultusunda, Ocak 2019-Ağustos 2019 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir ve maliyeti Avrupa Birliği tarafından karşılanmıştır.

Bulgular ve Yorum

Katılımcıların Sosyo-Demografik Bilgileri

Araştırmada anket çalışması 52 ilden İl Engelli Meclislerinin temsilcileri ve bu örgütlenme sürecini yakından takip eden 816 kişiyle yürütülmüştür. Araştırma katılımcılarının;

- Yaş ortalaması 40'dır.
- Yüzde 62'si erkek, yüzde 38'i kadındır.
- Yüzde 56'sı evli olup, yüzde 33'ü hiç evlenmemiştir.
- Yüzde 59,3'ünün en az bir çocuğu bulunmaktadır, yüzde 40,7'sinin ise çocuğu yoktur.
- Yüzde 65,4'ü lise ve üstü eğitim almıştır.
- Yüzde 46,3'ü aktif olarak çalışırken yüzde 24,9'u emeklidir.
- Çalışan kişilerin yüzde 89,9'u tam zamanlı, yüzde 10,1'i ise yarı zamanlı işlerde çalışmaktadır.
- Katılımcılar yaşamlarını yüzde 79 oranında il merkezinde geçirmiştir.

Katılımcıların Engel Durumu

Araştırmada yer alan katılımcıların engel durumlarına göre dağılımlarına bakıldığında;

- Yüzde 18,4'ünün herhangi bir engelinin olmadığı,
- Yüzde 14,8'inin engelli yakını olduğu,
- Yüzde 4,9'unun çoklu engelinin olduğu,
- Yüzde 33,7'sinin görme,
- Yüzde 18,6'sının fiziksel/ortopedik,
- Yüzde 4,7'sinin işitme/konuşma,
- Yüzde 1,7'sinin zihinsel, yüzde 0,5'inin ruhsal engelli olduğu ve
- Yüzde 2,7'sinin süregen hastalığa sahip olduğu

görülmektedir.

Katılımcıların sağlık raporlarına göre engel derecelerine bakıldığında;

- 56 kişinin engel derecesini bilmediği,
- Yüzde 43,6'sının engel derecesinin yüzde 81-100 aralığında olduğu,
- Yüzde 31,8'inin engel derecesinin yüzde 40-60 aralığında olduğu,
- Yüzde 24,6'sının engel derecesinin yüzde 61-80 aralığında olduğu öğrenilmiştir.

Katılımcıların Temsil Ettikleri Sivil Toplum Örgütlerinin Özellikleri

Araştırmada yer alan katılımcıların temsil ettikleri sivil toplum örgütlerinin özellikleri şöyledir:

- Kişilerin yüzde 58,3'ü dernek yönetim kurulu üyelerinin cinsiyet dağılımını bildiklerini ifade etmişlerdir.
- Derneğin üyeler ve çalışanlar arasında proje eğitimi almış olanların oranı yüzde 26,5'tir.
- Derneklerin gerek ulusal gerekse uluslararası fon kaynaklarından desteklenen herhangi bir projeyi tamamlama oranları yüzde 25,2'de kalmaktadır.
- Derneklerin giderleri; üye aidatları, bağışlar ve projelerden karşılanmaktadır. En çok katkının bağışlardan geldiği, bunu üye aidatları ve projelerden gelen katkı izlemektedir.
- Katılımcıların üye oldukları derneklerin yüzde 84,5'inin bilgisayarının olduğu; yüzde 77,3'ünün dernek binasında internet bağlantısının olduğu; yüzde 45,8'inin dernek web sitesinin olduğu ve derneklerin yüzde 53,6'sının sosyal medya hesabının olduğu ortaya çıkmıştır.
- Sosyal medya hesaplarından en çok Facebook tercih edilmekte, ikinci sırada Instagram, üçüncü sırada ise Twitter gelmektedir.
- STÖ'lerin yüzde 45,1'inin kullanmakta olduğu mekanlar kiralıktır. Bunu yüzde sekizle kullanım amaçlı bağış ve yüzde 31 ile STÖ'nün kendi mülkü olma durumu takip etmektedir.

Dernek yönetim kurulu üyeleri büyük oranda erkek üyelerden oluşmakta, özellikle yönetsel kademelerde kadın oranının düşüklüğü dikkati çekmektedir.

Araştırmanın Katılımla İlgili Sonuçları

Nicel Bulgular

Araştırmada engelli bireylerin eğitim yaşamında karşılaştıkları sorunlara bakıldığında, yüzde 48,5'inin eğitim almada çeşitli sorunlarla karşılaştığını, yüzde 43,8'inin eğitime ilişkin haklarını bilmediğini, yaşadıkları en belirgin sorunun ulaşım koşullarının elverişsizliği (yüzde 72,2) olduğunu görmek mümkündür.

Katılımcıların yüzde 35,8'i eğitim ortamında diğer çocukların ailelerinin, yüzde 34,6'sı da engelli olmayan çocukların kendilerini istememeleri gibi sorunlarla karşılaştıklarını belirtmişlerdir. Bunların ardından da yüzde 33,3 ile öğretmenlerin ayrımcı tutumları gelmektedir.

Katılımcıların yüzde 76,4'ü engelli bireylerin sivil toplum örgütlerinde yeterince temsil edilmediğini düşünmektedir.

İstihdama katılıma yönelik olarak ise katılımcıların yüzde 45,3'ü istihdama katılımda sorun yaşamakta ve yüzde 39,8'i istihdama ilişkin haklarını bilmemektedir. Katılımcıların yüzde 50,9'u işverenlerin, yüzde 67,9'u çalışma arkadaşlarının engellilik konusunda bilgi sahibi olmadığını düşünmektedir. Katılımcıların yüzde 58,6'sı ise, işe başvurduklarında sırf engelli olmaları nedeniyle tercih edilmediklerini ifade etmiştir.

Katılımcıların yüzde 49,4'ünün sağlık hizmetlerine erişim konusunda çeşitli sorunlarla karşılaştığı, yüzde 39,8'inin sağlık hizmetlerine erişime dair haklarını bilmediği ortaya konmuştur. Katılımcıların sağlık hizmetlerine erişim konusunda yaşadıkları en belirgin sorunların erişilebilirlikle ilgili olduğu, yol ve araçların elverişli olmadığı (yüzde 72,7) ve engel durumuna uygun bina, araç-gereç ve destek sisteminin bulunmadığı (yüzde 59,2) görülmektedir.

Araştırma kapsamındaki katılımcıların yüzde 51,2'si, toplumsal yaşama katılım konusunda sorunlar yaşadığını dile getirmiştir. Yaşanan en belirgin sorunlar yüzde 54,8 ile kentsel mekan düzenlemelerinin yetersizliği, yüzde 54,7 ile sosyal etkinliklerin farklı engel gruplarına hitap edecek şekilde tasarlanmaması, yüzde 53,5 ile de sosyal çevrenin olumsuz tutum ve davranışları olarak belirtilmiştir.

Katılımcıların neredeyse yarısı (yüzde 49,8'i) engelli bireylerin siyasal yaşama katılımda sorun yaşadıklarını söylemiştir. Katılımcıların yüzde 86,5'i Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde engellilerin siyasal temsiliyetini yetersiz görmektedir ve yüzde 84,8'i kendilerini ilgilendiren konularda siyasal yaşama katılımlarını sağlayacak herhangi bir mekanizma olmadığını düşünmektedir. Katılımcıların yüzde 81,7'si siyasal yaşama katılım için engelli bireylerin teşvik edilmediğini, yüzde 72,7'si engelli bireylere siyasal yaşamda yeterince temsil hakkı verilmediğini belirtmiştir.

Araştırma kapsamında katılımcılara Türkiye Engelliler Meclisi / İl Engelli Meclisi faaliyetlerinden beklentileri de sorulmuştur. Engelli bireylerin bireysel düzeyde katılım

süreçlerine dahil olması konusunda öncelikli olarak yapılması gerekenler şöyle ifade edilmiştir: Yüzde 91,4 ile engelli bireylerin sorun ve önerilerinin tespit edilmesi, yüzde 90,8 ile halkla ilişkilere yönelik çalışmaların yapılması, yüzde 88,5 ile yerel ve kamusal otoritelerle meclisler arasında diyalogun kurulması, yüzde 73,8 ile de katılımı teşvik edecek çalışmaların yapılması beklenmektedir.

Katılımcıların engellilerin kurumsal düzeyde katılım süreçlerine dahil olması konusunda İl Engelli Meclislerinden beklentilerine bakıldığında; yüzde 89,8'inin mobil uygulama geliştirilmesini, yüzde 89,2'sinin fiziksel katılımı kolaylaştıracak yardımcı teknolojiler sağlanmasını, yüzde 86,9'unun çevrim içi katılım ve web yayını imkanını, yüzde 85,7'sinin lobicilik etkinliklerini, yüzde 73,2'sinin ise engelli veri tabanı oluşturulmasını önemli bulduğu görülmektedir. Bu bulgular katılımcıların katılım konusunda özellikle teknolojinin kullanımını önemsediklerini göstermektedir.

İl Engelli Meclislerinde illerdeki üye dağılımının farklı engel türlerini içerip içermediğine ilişkin olarak katılımcıların görüşlerine bakıldığında, yalnızca yüzde 18,9'unun olumlu görüşe sahip olduğu belirlenmiştir; yüzde 81,1 gibi önemli bir çoğunluğu ise bu dağılımın farklı engel gruplarının temsilini sağlayacak biçimde olmadığını düşünmektedir.

Nitel Bulgular

Araştırmada engelli bireylerin katılımı konusuna bakıldığında, özellikle eğitim, istihdam, sosyal yaşam ve siyasal yaşama katılımlarına ilişkin önemli sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Katılımcılar, eğitim yaşamıyla ilgili olarak; eğitim kurumlarının fiziksel koşulları ve ulaşım gibi erişilebilirlik sorunlarının yanı sıra, çevrelerinin tutum ve davranışlarından kaynaklı (öğretmenler tarafından istenmeme, okul arkadaşları ve diğer çocukların velileri tarafından dışlanma gibi) sorunlarla da karşı karşıya kalmaktadırlar.

Katılımcıların yüzde 81'i İl Engelli Meclislerinde üye dağılımının engel çeşitliliğini yansıtmadığını düşünmektedir.

İstihdam açısından, engelli bireylerin engel durumlarına uygun işlerde çalıştırılmama ve işyerlerinin fiziksel koşullarının *evrensel tasarım* ilkesine uygun olmaması gibi sorunlarla karşı karşıya kalmaları, bu nedenle ekonomik sıkıntılar ve gelecek kaygısı söz konusu olmaktadır.

Sağlığa erişime yönelik olarak ulaşım ve sağlık kurum/kuruluşlarının fiziksel koşulları, sağlık personelinin bilinçsiz tutum ve davranışları, tedavi hizmetlerinden yeterince yararlanamama, engel durumlarına ilişkin tanı konmasının gecikmesi gibi sorunlar dile getirilmiştir.

Engelli bireylerin sosyal yaşama katılım konusunda yaşadıkları sorunlar; sosyal etkinliklerin engel durumlarına uygun olmaması, kentsel mekân düzenlemelerinin sosyal yaşama katılım konusunda yetersiz olması, toplumun olumsuz tutum ve davranışları, maddi yetersizliklerdir.

Katılımcılar, engelli bireylerin siyasal yaşama katılımları konusundaki görüşlerine bakıldığında, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde ve STÖ'lerde engelli bireylerin temsiliyetinin yetersiz olması, engellilerin siyasal yaşama katılımlarını teşvik edecek mekanizmaların bulunmaması gibi sorunlardan söz etmektedirler.

Araştırmanın Hak Temelli Savunuculukla İlgili Sonuçları

Engelli bireylerin savunuculuk yapma ve engelli hakları savunuculuğu konusunda nicel araştırmada en sık kullanılan savunuculuk yolları ve nitel araştırmada ise savunuculuk yapmaktan bahsedildiğinde katılımcıların çoğunluğunun dile getirdiği savunuculuk yapmanın getirdiği sorunlar ve zorluklar çerçevesinde bulgular ve sonuçlar oluşmuştur.

Nicel Bulgular

Nicel araştırmada katılımcıların en çok dile getirdiği hak arama yolları; sorunlarını konuşarak çözmeye çalışma (yüzde 70,1), engelli dernekleri aracılığıyla tepki gösterme (yüzde 51), yetkili makamlara bildirme (yüzde 47,4), yakınlarla haber verme ve onların sorunu çözmeye çalışması (yüzde 42,9), basını kullanma (yüzde 42,2), sosyal medyada paylaşma (yüzde 40,9) ve CİMER'e başvurmadır (yüzde 33,6).

En az kullanılan hak arama yöntemleri ise sırasıyla İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu'na başvuru (yüzde 10), İl ve İlçe İnsan Hakları Kurullarına başvurma (yüzde 10,3), baroların Engelli Hakları Komisyonu/Merkezinine başvurma (yüzde 13,7), Kamu Denetçiliği Kurumu'na (Ombudsman) başvurma (yüzde 15) ve dava açma (yüzde 21,2) olarak saptanmıştır.

Nitel Bulgular

Nitel araştırma sonuçlarına bakıldığında; öncelikle hak temelli yaklaşımın ve eşit yurttaşlık temelinde bakışın engelli bireyler, toplum ve yönetenler tarafından benimsenmemesi engellilerin yaşadığı tüm zorlukların temelindeki sorun olarak ortaya çıkmıştır. Savunuculukla ilgili sorun ise savunuculuk yapılması gereken temel sorunları yaratan düzenlemelerde engellilerin yer almamasıdır. Buna ek olarak ise özellikle Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi'nin uygulamalarda, yasal düzenlemelerde ve alınan kararlarda temel alınmadığı dile getirilmiş ve öncelikli savunuculuk konusunun bu Sözleşmenin uygulanmasını sağlamak olduğuna işaret edilmiştir.

Engellilerin birçoğu; etiketlenme, işini kaybetme ve yardım temelli hizmetlerin kesilmesi korkusuyla savunuculuk faaliyetlerinden kaçınmaktadır.

Araştırmaya katılan engelli bireylerin birçoğunun savunuculuk yapmaktan kaçındığı belirtilirken, bunun sebebi olarak etiketlenme, işin ve yardım temelli hizmetlerin kaybedileceği korkusu ve öğrenilmiş çaresizlik öne çıkmıştır.

Buna ek olarak engelli bireylerin de hak temelli bir anlayışa sahip olmaması, hakların ve savunuculuk yapma yollarının bilinmemesi ya

da bunlara erişimde yaşanan zorluklar dolayısıyla savunuculuğun engellilik alanında geri durulan bir mesele olduğu ortaya konmuştur. Bu konuda özellikle engelli bireylerin öz savunuculuk ve hak temelli savunuculuk konusunda güçlendirilmesi ihtiyacı ortaya çıkmaktadır.

Araştırma, engellilerin yaşadıkları sorunlarda öncelikle kişisel ilişkilerle kısa vadede çözüme ulaşılmaya çalışıldığını ve sistemli bir çözüm yolu için savunuculuk yapma yolunu seçmediğini göstermiştir. Engellilik alanında sürekli bir hak temelli savunuculuğun daha çok STÖ'ler aracılığıyla yapılmaya çalışıldığı sonucu ortaya çıkarken, engelli bireylerin savunuculuk konusunda bu derneklere üye olma ya da destek verme noktasında yine etiketlenme dolayısıyla çekimser kaldıkları öne çıkmıştır.

Engelliler yaşadıkları sorunlara kişisel ilişkilerini kullanarak çare aramakta, köklü bir çözüm için savunuculuk yolunu seçmemektedir.

Kamusal savunuculuk mekanizmalarının engelli bireyler tarafından kullanılmasında ise sonuç almanın politik ve idari etkenlerin yanı sıra sosyal değerler gibi birçok değişkene bağlı olduğu için işlevsel olarak kullanılamadığı ifade edilmiştir.

Dava açma yoluyla savunuculukta ise, en temelde açılan davalarda uluslararası sözleşmelerin temel alınmadığına ve düzenlemelerle iç hukuka yansıtılması ve işlerliğinde sorunlar olduğuna dair örnekler dile getirilmiştir.

Araştırmada savunuculukta dava açma yoluna dair öne çıkan durumlar; dava açma yoluyla sonuç alınabileceğine dair güvenin olmaması, yargı süreçlerindeki profesyonellerin bakış açısı ve bilgi eksikliği, hukuk dilinin anlaşılabilirliği ve dağınık düzenlemeler, engelli bireylerin yasalar ve hak arama yolları konusundaki bilgisizliği, adliye gibi kuruluşlara fiziksel erişimdeki zorluklar, dava açma masraflarının yüksekliği ve davalar sonucunda yapılan düzenlemelerde eksiklik olarak ortaya çıkmıştır.

Araştırmanın Güçlendirmeye İlgili Sonuçları

Araştırmanın nicel ayağında katılımcılara ilk olarak engelli bireylerin güçlenmesinin önündeki en önemli engeller sorulmuştur.

Nicel Bulgular

Katılımcılara göre bu konudaki en önemli yapısal engel, yüzde 87,6 oranında eğitim, sağlık, istihdam, sosyal ve kültürel olanaklara erişimle ilgili güçlüklerdir. Bunu yüzde 83 ile engelli grupları arasında dayanışmanın eksikliği ve yüzde 82 ile engellilerin motivasyon eksikliği takip etmektedir. Bu ilk üç önemli unsurun hemen ardından yüzde 78,1 ile maddi yetersizlik ve yüzde 73 oranında engelliliğe tek boyutlu ve tıbbi yaklaşım unsurları gelmektedir.

Engelli bireylerin temel haklarına erişimleri konusundaki dışsal ya da yapısal güçlükler onların güçlenmesinin en önemli unsurlarından olan dayanışma ve motivasyonlarını da önemli ölçüde etkiliyor görünmektedir. Bu bağlamda kapsayıcı yapısal ve dışsal engellerin engelli grupların içsel dinamikleri üzerinde önemli derecede bozucu etkisi olduğu söylenebilir. Olumsuz içsel dinamiklerin süregelen hale gelmesinde birtakım yapısal etkilerin olduğu bulgulardan açıkça görülebilir. Burada en önemli etkenlerden ilki yüzde 78,1 oranında maddi yetersizliklerdir; bunu yüzde 73 ile engelliliğin toplumda tıbbi ve tek boyutlu bir konu olarak algılanması takip etmiştir.

Katılımcıların yaklaşık yüzde 92'si toplumun engelli haklarıyla ilgili bilgilendirilmeye ihtiyacı olduğunu belirtmektedir.

Buna ek olarak araştırmanın nicel kısmında katılımcılara engelli bireylerin güçlenmesinde kurumsal düzeyde nelerin yapılmasına ihtiyaç duydukları sorulmuştur. Engelli hakları konusunda toplumun bilinçlendirilmesi ihtiyacı katılımcıların yüzde 91,9'u tarafından tespit edilmiştir. Engelli haklarına ilişkin olarak toplumda katılımcılar tarafından gözlenen duyarsızlığın kapsamı göz önünde bulundurulduğunda, engelli bireylerin güçlenmesindeki en önemli unsurun aile olduğu açıktır.

Fakat toplumsal kaynak ve imkanların sınırlılığı o denli fazladır ki katılımcıların yüzde 89,1'i engelli bireylerin ailelerinin de sorunları aşabilmenin bir aracı olarak baş etme mekanizmalarının geliştirilmesi gerektiğini düşünmektedirler. Toplumsal kaynak ve imkanların bu denli kısıtlı olması engelli bireylerin ailelerinden destek arayışlarını arttırmıştır; bu durum ailelerin belirli sorunlarla başa çıkma kapasitesini önemli derecede zorlamış görünmektedir. Engellilerin bireysel olarak ulaşabilecekleri hizmetler konusundaki kısıtlılık, ailelerinin imkan ve kaynaklara daha fazla ihtiyaç duymalarına neden olmuştur ve bu da aileleri engelli bireylerin güçlenmelerini desteklemek konusunda zayıf bırakmış görünmektedir. Bu ihtiyaç aslında içsel bir dinamik olmasına rağmen ancak yapısal düzenlemelerle karşılanabilecek niteliktedir.

Nitel Bulgular

Araştırma kapsamında gerçekleştirilmiş olan nitel çalışmalarda güçlenmeye ilişkin çeşitli bulgulara rastlanmıştır. Katılımcılar güçlenme konusunda bireysel düzeyde çaba sarf etmelerini mümkün kılacak toplumsal dinamiklerin eksikliğinden ve bazı düzenlemelerin yapılması gerektiğinden bahsetmişlerdir. Düzenleme ihtiyacının en yoğun hissedildiği alanlardan biri istihdamdır. Katılımcılar, ücret eşitsizliği, istihdam olanaksızlıkları gibi konulardan bahsetmişlerdir. Engelli bireylerin istihdam alanında güçlenmeleri, katılımcıların ısrarla belirttikleri üzere, yardım alan pasif bireyler olarak görülmeyip aktif işgücü piyasasına katılımlarını sağlamakla mümkündür.

Bununla beraber, katılımcılar güçlenme açısından eğitime ilişkin bazı düzenlemelere de ihtiyaç olduğunu belirtmişlerdir. Bunu yanında, örgün eğitimin engelli bireylerin ihtiyaçlarını karşılayacak bir şekilde öğrenci odaklı olmadığı, engelli bireylere yönelik eğitimin pek çok unsurunun eksik bırakılmış olduğu ve engellilerin eğitim hizmetleri açısından kapsanması konusunda hala önemli bir açığın bulunduğu gibi pek çok sorun dile getirilmiştir. Ayrıca katılımcılar engelli bireylerin haklarını savunma ve yardım faaliyetleri düzenleme gibi amaçlarla kurulmuş olan pek çok sivil toplum örgütünün varlık mücadelesi verdiğini belirtmişlerdir.

Araştırmanın İzlemeyle İlgili Sonuçları

Güçlenme konusunda ailenin de önemli bir etken olduğu ortaya çıkmıştır. Katılımcılar ailelerinden öncelikle engelli bireyi kabullenmelerini beklemektedir. Ailelerde yaygın biçimde engelli bireyden utanma, öfke, engelli bireyi reddetme gibi duygu ve davranışların görüldüğü bildirilmiştir. Katılımcıların ailelerin engelli bireylerin hakları konusunda bilgisiz olduğunu dile getirmiştir.

Nitel Bulgular

İzleme boyutu, engellilerin maruz kaldıkları hak ihlallerinin daha görünür ve somut olması açısından önem taşımaktadır; çünkü engelli bireylerin hakları mevzuatta yer alsa da hak ihlali yaşayan kişilerin yaşadığı sorunları ortaya koyamamak, sorundan etkilenenleri izlememek ve bu sorunları görünür hale getirememek meselenin gerçek boyutlarının ortaya konamamasına ve tartışılmamasına neden olmaktadır. Bu durum ise izlemenin ardından savunuculuk etkinliklerinin gerçekleştirilememesi sonucunu doğurmaktadır.

Katılımcılar İl Engelli Meclislerinin ve Türkiye Engelliler Meclisi'nin, izleme çalışmalarına ilişkin yapması gerekenlere dair düşüncelerini bildirmiştir. Buna göre katılımcıların yüzde 71,3'ü izleme etkinliklerinin gerçekleşmesi için standartlara karar verilmesi, yüzde 80,6'sı izleme sonuçlarını raporlanması ve politika yapıcılara sunulması, yüzde 88,7'si ise izleme etkinliklerinin katılım, güçlendirme ve savunuculuk temelinde gerçekleşmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Nitel Bulgular

Görüşmelerde nitelikli bir izlemeyi gerçekleştirebilmek ve engelli haklarını etkili bir biçimde savunabilmenin ilk koşulunun nitelikli bir raporlama olduğu vurgulanmaktadır. Türkiye’de engellilere yönelik hak ihlallerinin izlenememesinin en önemli sebeplerinden biri, engelli bireylere dair istatistiksel bilgilerin yetersizliğidir. Güncel, işlevsel ve kapsamlı veri tabanının olmaması, izlemenin somut verilere dayanmaması sonucunu doğurmaktadır.

İzleme standartları açısından bu görüşmelerde en çok ortaya çıkan unsur; izlemenin bağımsız kurumlar tarafından gerçekleştirilmesi gerektiğidir. Böylesi bağımsız bir izleme

Araştırma sırasında görüşülen kişilerin bir bölümü, etkili bir izleme mekanizmasının önemini ve devletin yaptığı izleme çalışmalarında Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Komitesi’ne yazılan raporların izlemenin boyutlarını tam yansıtmadığını, tüm siyasi görüşteki engelli örgütlerinin bu raporun yazılması noktasında sürece dahil edilmediğini, bu noktada sağlıklı bir izleme ve denetim mekanizmasının olmadığını vurgulamaktadır.

mekanizmasının Türkiye’de bulunmayışı, bizi izlemenin yeterli düzeyde gerçekleştirilmediği gerçeğiyle karşı karşıya bırakmaktadır. Yapılan görüşmelerde, Türkiye’de engelli hak ihlalleriyle ilgili sağlıklı izleme yapılabilmesinin ön koşulunun, bütçesi ve yapısı itibariyle bağımsız bir izleme kurumunun var olmasına bağlı olduğu ifade edilmiştir.

Görüşülen kişiler; hak ihlali tespitlerinin yapılabilmesi için sivil toplum örgütlerinin bütçeye ihtiyacı olduğunu söylemiştir. Ayrıca hak savunuculuğunu bireysel olarak yürütmenin, özellikle devlet kurumlarına karşı hak savunuculuğu yapmanın oldukça güç olduğu vurgulanmıştır. Özellikle, başarılı bir izleme gerçekleştirebilecek sivil toplum

örgütlerinin eksikliği ve bu noktada sivil toplum örgütlerinin ekonomik yetersizlikleri dile getirilmiştir. Bu sivil toplum örgütlerinin sınırlı bütçelerle ya da projelerden kazandıkları meblağlarla izleme yapabildiği ya da hak ihlalleri kendilerine ihbar edildiğinde bu durumun sahiplenildiği söylenmekle birlikte, sistemli bir izleme etkinliği yapılmadığı ifade edilmiştir.

Araştırma kapsamında engelli haklarını gerçekleştirme ve hak ihlallerini tespit etme amacı taşıyan izleme çalışmalarındaki temel problemin engelli örgütleri arasında dayanışma eksikliği olduğu, engelli örgütlerinin kimi zaman siyasi partilerle ilişkilendiği, bu noktada bazı sivil toplum örgütlerinin tam anlamıyla hak savunuculuğu yapamadığı, engellilerin de bu noktada istismar edilebildiği ve sivil toplum örgütlerine olan inancının zayıfladığı bildirilmektedir.

Sivil toplum örgütlerinin yeterli düzeyde izleme yapamamasının nedenlerinden biri; engelli örgütünde bilfiil çalışan kişilerin engelli çocuklarına bağımlı olması bu nedenle engelli örgüt başkanlarının engeli olan çocuklarına bakım sebebiyle izleme yapabilmesinin zorlaşması olarak ifade edilmiştir. Ayrıca sivil toplum örgütlerindeki tüm kişilerin izleme yapmak üzere sorumluluk almak istememesi de nedenlerden biridir.

Öneriler

Araştırmaya katılanların katılım konusuna yönelik önerilerine bakıldığında, engellilerin özellikle eğitim, istihdam, sosyal yaşam, siyasal yaşam alanlarına katılımlarına ilişkin önerilere yer verilmesi gerektiği görülmektedir.

Engelli bireylerin bu alanlarda katılımına yönelik olarak karşılaştıkları sorunlar genel olarak iki temel çerçevede ele alınabilir. Bunlar ulaşım ve fiziksel çevre koşullarıyla bağlantılı erişilebilirlik sorunları ve çalışanlar ile sosyal çevrenin bilinçsiz tutum ve davranışlarıdır.

- ✓ Öncelikle eğitim ve sağlık kurumlarının fiziksel koşullarının iyileştirilmesi, korumalı işyerlerinin düzenlenmesi, evrensel tasarım ilkesinin göz önünde bulundurulduğu binaların, kentsel mekan düzenlemelerinin ve çevresel düzenlemelerin yapılmasının teminat altına alınması ve ulaşım koşulları ile toplu taşıma araçlarının engelli bireylerin gereksinimlerini karşılayacak biçimde geliştirilmesi sağlanmalıdır.
- ✓ Bunların gerçekleştirilebilmesi açısından sosyal politikaların gözden geçirilmesi önemli bir gerekliliktir.
- ✓ Çalışanlar ile sosyal çevrenin bilinçsiz tutum ve davranışlarına ilişkin olarak, öncelikle bilgilendirme ve bilinçlendirme çalışmalarına ağırlık verilmesi önemlidir.
- ✓ Eğitim ortamında yer alan, öğretmenler, engelli olmayan öğrenciler, veliler ve okul yönetimi bileşenlerinin bu eğitim çalışmalarında yer almaları ve engelli bireyleri ötekileştiren tutum ve davranışlara dair bilinçlendirilmeleri gerekmektedir.
- ✓ Sağlık kurumlarındaki doktor, hemşire, hasta bakıcı vb. sağlık personelinin, işyerlerindeki işveren ve çalışanların da bu eğitim çalışmalarına zorunlu olarak katılması sağlanmalıdır.
- ✓ Dışlama, aşağılama, damgalama gibi davranışlar sergileyen kişilere yaptırım uygulanması, engelli bireylerin haklarının yasal güvence altında olması ve bunların izlenmesine yönelik mekanizmaların oluşturulması ve devamlılığının sağlanması gerekmektedir.
- ✓ Engelli bireylerin siyasal yaşama ilişkin olarak yaşadıkları sorunların çözümü için öncelikle TBMM'de kota uygulamasına gidilmesi önerilebilir. Benzer şekilde STÖ'lerde engelli temsiliyetinin sağlanması açısından da hem kota uygulamasının hem de destek ve kontrol mekanizmalarının sağlanması olumlu sonuçlar getirebilir. Engelli bireylerin siyasal yaşama eşit ve tam katılımlarının sağlanması açısından bu gibi pozitif ayrımcılık uygulamalarının gerekli olduğu düşünülmektedir.
- ✓ Aynı zamanda engelli bireylerin sorun ve gereksinimlerini TBMM'ye iletebilmeleri için temsilcilere hak tanınması, TBMM ile İl Engelli Meclisleri ve engelli STÖ'leri arasında diyalogun sağlanması önemlidir.

✓ Araştırmada, İl Engelli Meclislerinin yürütmesi gereken savunuculuk faaliyetlerine dair önerilere bakıldığında, Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi'nin uygulanmasını sağlama amacı doğrultusunda savunuculuk çalışmalarına ağırlık verilmesi üzerinde durulmuştur. Bunu yaparken de Türkiye Engelliler Meclisi çalışmalarını da güçlendirmesi bakımından engellilerin öz savunuculuk konusunda güçlendirilmesi ve bu sayede hak temelli bir yaklaşımla sistematik savunuculuk etkinliklerinde yer almalarının sağlanması üzerinde durulmuştur.

✓ Katılımcılar İl Engelli Meclislerinden engellilerin sorunlarını iletebilecekleri bir merciin oluşturulması beklentisini dile getirmiştir. Özellikle engelli bireylerin maruz kaldığı ayrımcılık ve hak ihlalleri karşısında kendilerini dinleyen bir mercii bulamadıklarını belirtmişlerdir.

✓ Yerel ve bireysel olarak görülen sorunların politik olduğunun anlaşılması ve İl Engelli Meclislerinin kurulmasıyla oluşan bu gücün sistematik savunuculuk yapmada kullanılması beklenmektedir. Bu noktada yerelde ve merkezde kulis oluşturarak lobicilik ve sorunların görünürlüğünü arttıracak medya çalışmalarına ağırlık verilmesi iyi olacaktır.

✓ Sistematik savunuculuk için ise veri oluşturması bakımından da ele alınabilecek şekilde engellilikle ilgili açılan davaların takip edilmesi, haklar bağlamında izleme ve raporlama çalışmalarının yapılması beklentisi öne çıkmıştır. Bunun için de veri tabanı sistemi oluşturulması önerilmektedir.

✓ Sistematik savunuculuk için İl Engelli Meclislerinin daha örgütsel bir şekilde yapılanmasına dair önerilere yer verilmiştir. Bu örgütsel yapılanma önerisinde; bireylerin öz savunuculuk yapmalarını destekleyecek şekilde danışmanlık, yönlendirme ve takip süreçlerini içeren bir sistem oluşturulması ve araştırma ve raporlama, izleme ve değerlendirme, ulusal ve uluslararası alanda ilişkiler ve etkinlikler, eğitim, örgütlenme, medya ve etkileme gibi farklı boyutların olması dile getirilmiştir.

✓ Engelli bireylerin eşit olarak haklardan yararlanmalarını sağlama konusunda savunuculuk konusunda odaklanması gereken bir diğer konu ise, sistematik ve ayrıştırmış veriye dayalı politika oluşturması ve buna ilişkin hizmet sunumunun gerçekleştirilmesidir. Bu odak doğrultusunda öncelikle Türkiye'de engelli bireylerin engel durumu, cinsiyet, yaş, yaşanan yer gibi sosyo-demografik bilgilerine ulaşılması, daha sonra ise eğitim sağlık, istihdam gibi haklara erişim ve katılım durumunun ve yaşadıkların sorunların yerel ve ulusal göstergelerinin elde edilmesi konusunda savunuculuk yürütülmelidir.

Güçlenmeye İlişkin Öneriler

■ Evde bakım aylığı, engelli maaşı olarak bilinen uygulamaların engelli bireyleri ve ailelerinin güçlenmesine imkan vermediği görüşmelerde açıkça ortaya çıkmıştır. Yardım niteliğindeki bu uygulamaların ihtiyaç temelinde yeniden düzenlenmesi ve özellikle istihdam talebinde bulunan engelli bireylerin bu olanaklara ulaşabilmesi için çeşitli politikaların oluşturulması gerekmektedir.

- İstihdama yönelik bu önerilerin gerçekliğe kavuşması sadece bütçe oluşturmakla ilgili olmayıp, istihdama hazırlanmayı sağlayacak yatırımların yapılmasıyla mümkündür. Bu yatırımların en önemlilerinden biri eğitimidir. Katılımcıların büyük bir oranı lise ve üstü eğitim almış olsalar da eğitime erişme konusunda zorluk yaşamış ya da yaşamakta olduklarını belirtmişlerdir. Oysa eğitimin engelli bireylerin istihdamındaki güçlendirici yanı yadsınamaz bir gerçekliktir. Bu nedenle eğitim politikalarının engelli bireyleri daha kapsayıcı bir şekilde yeniden ele alınması gerekmektedir.
- Katılımcıların üzerinde durdukları bir başka konu ise engelli bireylerin güçlenmeye yönelik motivasyon eksikliğidir. Bu konuda engelli bireyleri ve ailelerini bir araya getirecek daha fazla fırsatın oluşturulması ve dayanışma ağının genişletilmesi son derece önemlidir.
- Bundan hareketle engellilik alanında etkinlik gösteren STÖ'lerin iletişim ağlarını arttıracak çalışmalar yapması için özel programlar hazırlanmalı, bu konuda fikirleri olan STÖ'lerin projelerinin bütçelendirilmesine öncelik veren politikalar oluşturulmalıdır. Engelli STÖ'leri arasındaki iletişimin artması için çevrimiçi bir platform oluşturulmalıdır. Bu süreçlerde oluşturulmuş olan yerel ve genel engelli meclislerinin katkıları önemlidir.
- Ailelerin baş etme mekanizmalarının artırılması ihtiyacı, katılımcıların sağladıkları verilere bakılırsa son derece güçlüdür. Bu nedenle ailelerin engelli bireylerin güçlenmesi sürecine katkı sağlayabilmeleri için çeşitli destek mekanizmaları oluşturulması gerekmektedir. Ailelerin engel türlerine ilişkin bilgi sahibi olmaları, özellikle evde bakım parası alan ve engellilerin bakımından sorumlu bulunan aile bireylerine bakım eğitimi verilmesi gerekmektedir. Bakımdan sorumlu olanların gündelik yaşamlarına yardımcı olabilecek örgütlenmelerin ya da gönüllü programlarının geliştirilmesi düşünülmelidir.

İzlemeye İlişkin Öneriler

- ◆ Türkiye'de engellilere yönelik ayrımcılıkların izlenmesi noktasında, devletten bağımsız bir mekanizma kurulmalıdır.
- ◆ Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından 2002'de yapılan Türkiye Özürlüler Araştırması, bugünkü adıyla Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yenilenmelidir. Türkiye'de engelli bireylerin ihtiyaç ve sorunları ve engelli profiline dair bütüncül, kapsamlı, güncel yeni bir çalışma ortaya konulmalıdır.
- ◆ Sivil toplum örgütleri izleme çalışmalarının nasıl gerçekleştirileceğine dair eğitim almalıdır; bu konuda "Aktif Yurttaşlık Hakkımız: Türkiye Engelliler Meclisine Doğru" projesi kapsamında sivil toplum örgütleri izleme alanında eğitim almalı ve örgütlerin bu manada kapasiteleri geliştirilmelidir.
- ◆ Erişilebilirlik İzleme ve Denetleme Kurulları, erişilebilir olmayan kamu binaları ve kamusal alanları izlemeli ve denetlemelidir, bu noktada erişilebilirlik standartlarına uymayan kişilere yönelik yıllardır uygulanamayan cezai yaptırımları yerine getirmelidir. Araştırma kapsamında görüşülen kişilerin özellikle ifade ettiği yaptırım eksikliği sorunu ivedilikle aşılmalıdır.

- ◆ Sivil toplum örgütlerinin siyaset üstü bir anlayışı benimseyerek birbirleriyle dayanışması izleme çalışmalarının insan hakları perspektifi esas alınarak gerçekleştirilmesi bakımından son derece önemlidir.
- ◆ İzleme etkinliklerinde proje kapsamında kurulan İl Engelli Meclisleri ve Türkiye Engelliler Meclisi'nin üstlenmesi gereken roller ve izlenmesi gereken yöntemlere ilişkin görüş birliğine varılmalıdır. Bu noktada bir yol haritası çizilmesi gerekmektedir.

Prof. Dr. Kasım KARATAŞ